

Atıf - Reference: Yıldız, İbrahim (2021) Sosyal medya ve mahremiyet sorunsalı: Panoptikondan süperpanoptikona mahremiyetin dönüşümü. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(11): 122-132.

Araştırma makalesi / Research article

Sosyal medya ve mahremiyet sorunsalı: Panoptikondan süperpanoptikona mahremiyetin dönüşümü

İbrahim Yıldız*

Öz

İnsanların yaşamında vazgeçilmez bir teknoloji haline gelen internet, sosyal ağ teknolojilerindeki yeniliklerle gündelik hayatın tüm alanlarına nüfuz etmiştir. İletişim süreçlerinde büyük değişimlere sebep olan internet, bilgi elde etme aracı olmanın ötesine geçmiştir. Yaygınlığı ve etkisi her geçen gün artan sosyal medya ise, insanların temkinli ve tedbirli yaklaşımlarını terk ederek kendini sunma ve kimlik temsil etme pratiklerine dönüşmüştür. Sosyal medyada karşımıza çıkan bu durum mahremiyet algısının değişmesine işaret etmektedir. Buradan hareketle çalışmada, gözetlenen toplumdaki, gözetleyen ve kendini ifşa eden topluma geçişte yaşanan mahremiyet sorunsalı ve değişen algılar, panoptikon ve süperpanoptikon kavramları üzerinden analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, mahremiyet, panoptikon, süperpanoptikon

Social media and privacy issue the transformation of privacy from panopticon to superpanopticon

Abstract

The Internet, which has become an indispensable technology in people's lives, affected nearly every aspect of people's daily life with innovations in social network technologies. The Internet, changing communication ways significantly, has become more than a tool to reach out to information. Being more extensive and effective every day, social media has evolved into a practice of people presenting themselves and representing their individualities, leaving a cautious approach. The situation we encounter now in social media signals a change in the perception of privacy. Starting from this point of view, this article analyses the issue of privacy and changes in perceptions while becoming a society that reveals itself from a society that was spied on, through the panopticon and superpanopticon concepts.

Keywords: Social media, privacy, panopticon, superpanopticon

Giriş

Günümüz modern toplumunu kuşatan ve dönüştüren bilgi teknolojilerinin etkisi, bu teknolojinin kontrolü ve neye hizmet ettiği sorularını beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda bilgi çağının en önemli konularından biri gizlilik ya da başka bir ifade ile mahremiyet konusudur. Ancak sosyal ağlarda birkaç kişiyle paylaştığımız veya gizli olan aktivitelerimiz, bizim ilgi alanlarımız, inançlarımız ve eğilimlerimiz hakkında iz

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, iyildiz1@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2542-389X

bırakmaktadır (Acquisti vd., 2015: 509; Kaplan & Ertürk, 2012: 7). İnsanlar günlük yaşantıları içerisinde kredi kartı bilgileri, fatura ödemeleri, konum paylaşma gibi kişisel verilerini kullanarak pek çok işlem gerçekleştirmektedir. Modern yaşamın bu derece dijitalleştiği bir ortamda gündelik ihtiyaçlarla ilgili işlemlerde kullanılan bu veriler geniş veri tabanlarına eklenmektedir. İster zaruri ihtiyaçlar için isterse eğlence amaçlı olsun internet ortamında kullanılan veya paylaşılan veriler giderek fiziksel bedenlerimizin “veri gövdesi” tarafından gölgelenmektedir. Bu gölge bizi takip etmenin ötesinde, ölçüldüğümüz ve sınıflandırıldığımız dijital ortamlarda verilerimizin oluşturduğu profilimize göre bir karşılık görmemize sebep olmaktadır (Stalder, 2002: 120).

Sosyal ağlarda mahremiyet endişesi, modern bilgi ve iletişim çağı ile birleşince riskler ortaya çıkmaktadır. Çevrimiçi ortamlar, kullanıcılar arasındaki mekânsal engelleri ortadan kaldırmaktadır. Bu durum çeşitli sosyal ağlarda arkadaşlarımızla arkadaş olan ama bizim tanımadığımız insanlarla fotoğraf, bilgi paylaşımı yapmamıza neden olmaktadır. Mahremiyet hakkındaki tercihlerimize ek olarak, kamusal ve özel alanlar çevrimiçi dünyada daha az tanımlanır olmaktadır. Mahremiyet, internette dolaşan birçok çeşitli grubun bulunması, çevrimiçi ve çevrimdışı kimliklerimizi karıştırmamızla birlikte daha karmaşık ve önemli hale gelmiştir (Acquisti vd., 2015: 512).

Bentham tarafından geliştirilen fakat uygulamaya geçmeyen panoptikon, Foucault tarafından modern gözetim ve denetim sistemlerinin açıklanmasında metaforik olarak kullanılmıştır. Foucault, panoptikon modelinin gözetim altındaki insanlar üzerinde bir kontrol aracı oluşunu açıklar. Panoptikon, gözetim kulesindekilere gizli bir şekilde her şeyi görme imkânı sağlar. Panoptikon gözetim toplumlarının açıklanmasında kullanılan bir kavram olarak değerlendirilirken, internet teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla yaşamın her alanına girip etkin olduğu günümüz dünyası süperpanoptikon kavramı ile açıklanmaktadır. (Bauman, 2010: 53; King, 2001: 40).

Çalışmada sosyal medyada mahremiyet konusu Foucault’un panoptikon ve Poster’in süperpanoptikon kavramlarının analizi çerçevesinde ele alınmıştır. Kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırlarının belirsizleşmesi üzerinden insanların sosyal medyada mahremiyet algısındaki dönüşüm açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kavramlar çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır.

Sosyal medya ve sosyal ağ siteleri

Sosyal medya, insanların ağ teknolojileri aracılığıyla etkileşim kurmasına imkân veren çeşitli hizmet ve uygulamayı içeren web 2.0 teknolojisi temeline dayalı bir kavramdır (Boyd, 2008, s. 92). Sosyal medya, geleneksel iletişimin bire bir iletişim yönteminin aksine kullanıcılarına aynı anda çok kişiyle etkileşim imkânı sunar. Sosyal medyayı kullanıcılar için çekici kılan bazı özellikler vardır. İnsanlar öncelikle sosyalleşme ihtiyacını gidermek amacıyla başka insanlarla iletişim kurmak istediklerinde sosyal medyaya dâhil olurlar. Diğer taraftan insanlar kendi deneyimlerini ya da eğlenceli veya önemli buldukları video, fotoğraf vb. içerikleri paylaşma ihtiyacı ve heyecanı yaşadıklarında sosyal medyaya yönelirler. Bir diğeri ise insanlar bir tavsiyeye şiddetle ihtiyaç duyduklarında sosyal medyayı kullanırlar. Kullanıcılar tavsiye almak istedikleri bir konuda benzer deneyimleri yaşamış kişilerin paylaşımlarını inceler. Son olarak insanlar benzer ilgi alanına sahip diğer kullanıcılarla iletişim kurmak ve fikir alışverişinde bulunmak amacıyla sosyal medyayı kullanırlar (Woodall ve Colby, 2011: 23). Sosyal medyanın sunmuş olduğu bu imkânlar insanların sosyalleşme ihtiyacı çerçevesinde

kendileri hakkında fikirler veren çok sayıda bilgiyi da paylaşmış olmaları anlamına gelmektedir.

Sosyal ağ siteleri ile ilgili çok sayıda tanıma rastlamak mümkündür. Zarrella sosyal ağ sitelerini, insanların çevrimdışı ve çevrimiçi ortamlardaki arkadaşlarıyla iletişime geçtikleri web siteleri şeklinde tanımlamaktadır (Zarrella, 2009: 53). Boyd ve Ellison ise sosyal ağ sitelerini, sınırlandırılmış bir sistemde insanların açık ya da yarı açık profil oluşturma imkânı tanıyan, bağlantı paylaştıkları diğer kullanıcıların listelerini ve bağlantı kurdukları kişilerin paylaşımlarını görüntüleyebildikleri siteler olarak açıklamaktadır (Boyd ve Ellison, 2008: 211).

Günümüz toplumunda insanlar, değer kaynakları bakımından işçilik ve sermayenin ikinci plana atıldığı, bunun yerine yaratıcılık, örgütsel bilgi ve öğrenme kapasitesinin önem kazandığı bir ağ toplumu içerisinde yaşamaktadır. Temelinde yeni iletişim teknolojilerinin yer aldığı bu ağ toplumunda insanlar sosyal ağlar üzerinden yeni bir iletişim faaliyetine girmiş görünmektedir. Sosyal ağlar, geleneksel medyadan farklı olarak bir iletişim ağı olması açısından, dijital dünyanın gelişiminde son aşamayı temsil etmektedir. Bilgisayar ve internet teknolojisinin ortaya çıkması ile insanlar birbirlerine daha yakın bir konuma gelmiştir. Zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran, paylaşım ve tartışma temeline dayanan yeni bir iletişim biçimi olarak sosyal ağ siteleri, insanların bilgi edindikleri ve bilgi paylaştıkları özgür ortamlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Vural & Bat, 2010: 3355; Gülener, 2012: 222).

Yeni iletişim teknolojileri temelinde ortaya çıkan bu yeni iletişim biçimi, insanlara paylaşım yapma konusunda çeşitli kolaylıklar sunmaktadır. Söz konusu kolaylık insanların bu mecralarda yaptıkları paylaşımların mahremiyeti ile ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. İnsanlar ellerindeki telefonun tuşuna basarak özel alanlarında çektikleri fotoğraf ya da videoyu yine birkaç tuşa basarak çeşitli sosyal platformlarda kolayca paylaşabilmektedir. Ortaya çıkan bu yeni durum, kamusal alan ile özel alan sınırlarının ne olduğu hakkında değerlendirmeleri gerekli kılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahremiyet algısında kamusal alan-özel alan sınırının belirsizleşmesi

Mahremiyet konusunda insanların hassasiyeti, günlük yaşantımızın doğal bir parçası haline gelmiş olan sosyal medya açısından önemli bir konudur. İnternet teknolojilerinin sağladığı imkânlarla açık toplum modeli içerisinde insanların yaşam alanlarını ve mahrem bilgilerini paylaşma davranışları, mahremiyet algısında kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırın değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kamusal alan ve özel alan kavramları

Hannah Arendt'e göre kamusal alan, şiddetten arınmış bir yerde var olabilir. Arendt kamusal alan modelini 1960 sonrası ABD'de geliştirilmiş sivil toplum hareketlerinin eylemleri üzerinden oluşturur. Buna göre kamusal alan, özgürlük, konuşma ve eylem yoluyla oluşturulan alandır. Arendt insanların konuşma ve eylemde bulunabilecekleri her yerde kamusal alan oluşturabileceklerini ileri sürer. Buna ilave olarak eşitlik ve katılımın olmasından bahseder. Uyumun, güvenin ve katılımın olmadığı yerde kamusal alandan söz edilemeyeceğini belirtir (Onat, 2013: 27-28).

Habermas kamusal alan kavramını, kamusal açıdan topluluk şeklinde bir araya gelmiş özel şahısların tartışma alanı şeklinde açıklamaktadır. Habermas'a göre kamusal alandan kasıt, sosyal hayatta kamuoyuna yaklaşan bir durumun meydana getirilebildiği

ve tüm vatandaşların erişim garantisinin bulunduğu bir alan olmasıdır. Habermas özel şahısların kamusal yapı oluşturma amacıyla toplandıkları her konuşmada kamusal alanın bir kısmının ortaya çıktığını ifade eder. İnsanlar bu alanlarda iş yaşamlarının profesyonelliğinden ve devlet bürokrasisinin yasal kısıtlamalarından etkilenmeksizin hareket ederek görüşlerini özgürce ifade ederler (Habermas, 1974: 49; Yılmaz, 2012: 251; Onat, 2013: 3).

Mahrem alan kavramı literatürde yer alan pek çok kaynakta ‘özel alan’ kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Her iki kavram da bireyin kendisine özgü yaşama alanını belirtmektedir (Berkup, 2015: 22). Sennet’e göre kamusal alan ve özel alan karşıtlığının günümüzdeki kullanımı gibi şekillenmesi 17. yüzyılın son dönemlerinde gerçekleşmiştir. Buna göre özel alan, bireyin ailesi ve arkadaşlarıyla sınırlandırılmış saklı yaşam alanı anlamına gelmektedir (Sennet, 1996: 31). Sennett’e göre burada belirtilen özel alan, kamusal alana alternatif olarak ortaya konan bir unsurdur. Teknolojide yaşanan gelişmelerin etkisi ile mahrem alan kavramının kamusal alan kavramıyla iç içe geçtiği gözlenmektedir. Tarihi süreç içerisinde kültürel farklılıklar kamusal alan-mahrem alan ayrımını beraberinde getirmiş ancak bu iki alan arasındaki sınırlar zamanla belirsizleşmeye başlamış ve bir dönüşüm yaşanmıştır (Berkup, 2015: 22).

Bilgi toplumu, insanlara gerçek yaşamlarının farklı, hızlı, heyecanlı, bazen daha gizemli bazen de ulaşılamaz hissi veren bir başka formunu tecrübe etme şansı vermektedir. Diğer taraftan bunu sağlayan teknolojik arka plan, kişisel bilgilerin kolay ve hızlı bir şekilde toplanarak dolaşıma sokulmasını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle teknolojik arka plan gerek kamusal gerekse de özel alana tesir ederek mahremiyetin ihlaline imkân sağlayan bir özellik taşımaktadır (İsmayılov & Sunal, 2012: 26).

Mahremiyet kavramı ve mahremiyetin boyutları

Mahremiyetin alanı kültürden kültüre farklılık gösterebildiği gibi aynı toplumda zaman içerisinde de değişiklik gösterebilmektedir. Dolayısıyla mahremiyet kavramı herkes için aynı anlama gelmemesi ve özel yaşama dair konuların kişiye, zamana ve kültüre göre farklılık göstermesi kavramın tanımı ve sınırları açısından bir zorluğu da beraberinde getirmektedir (Korkmaz, 2013: 115-116). Kelime anlamı itibari ile mahrem, “başkalarına söylenmeyen, gizli” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2010: 1607).

Mahremiyet kavramı geleneksel olarak, insanların başka insanlarla etkileşimden kaçındıkları tek yönlü bir uzak durma ve geri çekme süreci olarak kabul edilir. Ancak Altman mahremiyet kavramını, insanın başkaları ile dinamik ve çift yönlü bir iletişim süreci olarak değerlendirir. Buna göre mahremiyet, insanların bazen kendilerini başkalarına açık ve erişilebilir hale getirdikleri bazen de başkalarına kapattıkları bir sınır kontrol sürecidir. Altman mahremiyetin üç işlevi olduğunu belirtir. Birincisi sosyal etkileşimin yönetilmesidir. İkincisi başka kişilerle etkileşim için plan ve stratejilerin oluşturulmasıdır. Son olarak öz kimliğin geliştirilmesi ve sürdürülmesidir (Altman, 1977: 67-68).

Mahremiyet, insanların yalnız kalabildiği, istediği şekilde davranıp diğer insanlarla iletişime geçerken kendi kararlarını alabildikleri alandır ve insanlar mahrem alanları üzerinde hak sahibidirler. Ancak bu durum diğer insanlarla ve çevreleri ile ilişkilerini bitirmek değil, kişinin yaşamını diğer insanlarla ne şekilde paylaşacağını ifade eder. İnsanların sosyal yaşamlarında mahremiyet ihtiyacı üç şekilde tezahür eder. Bu ihtiyacın ilki insanların yalnız kalma isteğidir. İkincisi başka insanların müdahalesi ve gözetimine

maruz kalmadan arkadaşları ve yakın çevresi ile görüşebilme arzusudur. Sonuncusu ise insanların sosyal hayata dâhil olurken kişisel bilinirliğini gizleme talebidir (Yüksel, 2003: 182). Ancak dijitalleşmenin günden güne yaşamın tüm alanlarına nüfuz ettiği bir ortamda insanların mahremiyet taleplerini karşılamaları zorlaşmaktadır. İnsanlar dijital yaşamdan ne kadar uzak durmaya çalışsa da günlük faaliyetlerinin birçoğunun yürütülmesinde dijital yaşama dâhil olmak durumundadır.

Modern dönemle bağlantılı olarak toplumsal hayatta büyük dönüşümlere yol açan rasyonelleşmenin yansıması olan teknoloji, insanın faaliyet alanını genişleterek kontrol gücünü artırmaktadır. Kişiler arasındaki mesafelerin ortadan kalkması, kişisel bilgilerin dolaşımı ve saklanması mahremiyet açısından bir tartışmaya neden olmaktadır (Akça & Başer, 2011: 27). Teknoloji bir yandan yaşamı kolaylaştıran hizmetler sunarken diğer taraftan insanların bilgi paylaşımı ile ilgili tedirginlik duyacağı bir ortama zemin hazırlamaktadır.

Sosyal medyada mahremiyetin dönüşümü

İnternet teknolojilerini tek yönlü bilgi akışından etkileşimli bir yapıya dönüştüren web 2.0 teknolojileri kullanıcılara bilgi ekleme imkânı sunmuş ve kullanıcıların fikir, düşünce, bilgi paylaşımlarına açık hale gelmiştir. Zamanla akıllı telefonların ve mobil uygulamaların devreye girmesi söz konusu paylaşımları kolaylaştırmış ve kullanıcı sayısının hızla artması bilgi paylaşımını da oldukça hızlandırmıştır. İnsanların kendileri ile ilgili bilgileri paylaşma konusundaki hassasiyet, teknolojinin sunduğu imkânlardan yararlanma nedeniyle çelişkili bir hale gelmiştir.

Mahremiyet sorunsalında ilk adım: Gizlilik paradoksu

Sosyal ağların kuruluş amaçları, mahremiyet ilkelerinin ihlali, ortamın yönetimi ve kontrolü hakkında kullanıcıların tam olarak bilgilendirilmemesi, kullanıcıların kişisel bilgilerini paylaşmaları sonucunda ortamlarda hedef haline gelmeleri, sosyal ağlardaki güvenlik açıklarının temel nedenleri olarak görülmektedir (Yıldırım, 2015: 45). Sosyal medya platformları ve dijital mecralardaki diğer alanlarda kullanıcılar mahremiyet konusunda çeşitli kaygılar taşımaktadır. İnsanlar bir yandan teknolojinin imkânlarından yararlanmaya çalışıp diğer yandan bilgilerinin gizliliğinden emin olmak istemektedirler. Bunun için çeşitli kullanım şekilleri ile hareket ederler.

İnsanlar dijital mecralarda özel sınırlarını ve kamusal sınırlarını birbirinden ayırarak idare etme eğilimi içerisinde olmuşlardır. Kişisel bilgilerini korurken, sosyal medyada kendileri hakkında yanlış bilgi verme, sahte hesaplar açma gibi kandırma ve manipüle etme yöntemlerine de başvurumaktadırlar. İnsanlar psikolojik huzurlarını sağlamak ve sosyal etkiden uzak durmak gibi değişik sebeplerle bu sınırları koymaktadırlar (Acquisti vd., 2015: 509). Sosyal medya platformları, e-ticaret siteleri ve diğer dijital ortamlar kullanıcı bilgilerini koruma konusunda çeşitli gizlilik koşullarını sağlamaktadır. Ancak insanlar söz konusu gizlilik koşullarına rağmen endişe duymaya devam etmektedir.

Westin gizlilik tercihleri ile ilgili çalışmalarında insanların bu konudaki kararsız tutumlarını ortaya koymaktadır. Doğrudan sorulduğunda insanlar gizliliği önemsemekte ve kişisel bilgilerinin izinleri olmadan paylaşılmasından ya da çalınmasından endişe duymaktadırlar. Diğer taraftan sosyal ağlarda pragmatist davranıp tedirginlik duymayan bir yönlerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Bu tutum ve davranışlar hakkındaki farklılığa “gizlilik paradoksu” denilmektedir. İnsanlar gizlilik hakkında net

konuşmalarına rağmen bunu davranışlarına yansıtamamaktadırlar. İnsanlar gizliliğe önem vermekle beraber bedeli ve avantajları spesifik bir durumda göz önüne alındığında korunma istemeyebilmektedirler (Acquisti vd., 2015: 510).

Sosyal medyada mahremiyet sorunsalı: mahremiyetin aleniyete dönüşmesi

Robins, insanların davranışlarını gözetlemede teknolojinin birtakım imkânlar sağladığını ifade etmiştir. İnsanların internet ortamında veya elektronik kartlarla gerçekleştirdiği işlemler, sosyal medya platformları ve uygulamalarda yapılan paylaşımlar, “keşfedilmesi gereken” alanlar olarak görünmektedir. Robins’in bir teşhir dünyası olarak tanımladığı bu alanda insanların, son derece rahat ve bireyci davranışlar sergilediklerini, medyanın yapıcı ve üretken amaçlar için kullanımından çok uzakta bir görüntü verdiklerini belirtir (Uyanık, 2013: 369). Toplumun önemli bir kısmı ise, kendi özelini paylaşma noktasında sosyal medyayı çok yaygın olarak kullanmaktadır. Bu konuda toplumsal etkinin önemini göz ardı etmek mümkün değildir.

Günümüz toplumunda insanların sosyal medyanın etkisiyle başka insanları model olarak özel alanlarını ve mahrem bilgilerini kamusal alana taşımada hassas davrandıklarını söylemek güçtür. İnsanlar sosyal medyada herkesin paylaşım yapmalarının verdiği rahatlıkla mahrem alanlarını açabilirken, insanların bu şekilde davranmasında sosyal ağlarda öne çıkma, fark edilme ve diğerlerinden geri kalmama gibi motivasyonlar da etkili olabilmektedir. Yaşam şeklini, tercihlerini, elde ettiklerini yansıtmaya ve başkalarına gösterme normal bir davranış biçimi gibi görülmeye başlanmıştır. İnsanlar evleri, çocukları ve daha farklı pek çok özel alanlarına ait içerikleri herhangi bir mahremiyet algısı olmadan paylaşabilmektedir (Korkmaz, 2013: 112-113).

Mahremiyet konusunda yaşanan bir başka sorunsal ise, toplumsal paylaşım ağları içinde yer almaya çalışan bireyin gözetlenen konumundan gözetleyen konumuna geçmesi olmasıdır. Sosyal medya platformlarındaki paylaşımlar tamamen insanların kendi rızası ile gerçekleşmektedir. İnsanlar paylaşım yapımları konusunda Twitter, Facebook, Instagram gibi platformlardan herhangi bir baskı görmeden kendi rızaları ile paylaşımlar yapmaktadır. Ancak buralarda paylaşım yapma konusunda diğer insanlardan geri kalmama düşüncesinin bir içsel baskı oluşturduğu gerçeği göz ardı edilemeyecek boyuttadır. İnsanlar gizliliklerinin tehdit altında olması ya da ihlal edilmesi noktasına kadar mahremiyet konusunda ilgisiz görünmekte ve belirli bir mahremiyet seviyesine sahip olmamaktadır (İsmayılov & Sunal, 2012: 22; Akça & Başer, 2011: 26).

Niedzviecki de sosyal medyada yaşanan mahremiyet sorunsalına değinmektedir. İnsanların kendilerini izlenir kıldığında, başka kişiler kendileri hakkında yorum yaptığında birey olduğunu düşünmeye başladıklarını belirtmektedir. Niedzviecki bu durumu “dikizleme kültürü” olarak kavramsallaştırmaktadır. İnsanların dikizlenerek kendilerini özel ve farklı hissettiklerini vurgulayan Niedzviecki, bunun aynı zamanda son derece sıradan insanlar olduğumuzu kabul etmek anlamına gelebileceğini belirtmektedir (Niedzviecki, 2010: 38). Nitekim Facebook kurucusu Mark Zuckerberg kendisi ile yapılan bir röportajda insanların mahrem bilgilerini paylaşmada her geçen gün daha hevesli göründüklerini dile getirmiştir. Diğer insanlarla paylaşım yarışı içerisinde mahremiyetle ilgili sosyal kuralların da değişime uğradığını belirtmiştir (Uyanık, 2013: 376). Aslında burada yaşanan temel değişim, paylaşım yapmanın bir zorunluluk ya da yaşamın bir parçası gibi görülmesidir. İnsanlar bu mecralarda paylaşım yapmadıklarında bir eksiklik ya da dışlanmışlık duygusuna kapılabilmektedir. Örneğin sosyal medya paylaşımlarının aldığı etkileşim sayısı, görüntülenme sayısı, izlenme sayısı gibi hedefler

kullanıcılar açısından sürekli takip edilmesi gereken bir konu olmuştur. Yine benzer şekilde “story” veya “durum” olarak ifade edilen ve belirli bir süre yayında kalan paylaşımlar, yapılması zorunlu faaliyetler gibi kullanıcıları her gün paylaşım yapmaya sevk etmektedir.

Hellriegel (2009) de aynı duruma vurgu yaparak, insanların çok da bilgi sahibi olmadıkları sosyal ağlarda önemli bilgilerini devrettikleri bir çağda yaşadığımızı söylemektedir. Bu davranışın temelinde kitlesel olarak yapılmış olmasının verdiği rahatlığı belirtmektedir. Ancak sosyal ağların toplumsal hafızaya dönüştüğünü ve paylaşılan bilgilerin kalıcı nitelikte olduğunu, ileriki yıllarda geçmişe dönük olarak bu bilgilere her zaman ulaşılabileceği uyarısını yapmaktadır (Uyanık, 2013: 376-377). Nitekim Whatsapp gizlilik ayarları ile ilgili güncelleme sonrası oluşan tepkiye rağmen insanların paylaşım yapmaya devam etmek için diğer uygulamalara yönelmesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Gözetim toplumu ve panoptikon

Sartori, içinde bulunduğumuz çağı, görüntünün ve görmenin iktidarı ile şekillenen bir çağ olarak tanımlamaktadır. Televizyon, bilgisayar, internet gibi teknolojik araçlar, düşünen insan yerine gören insanı inşa etmektedir. Günümüzde ise sosyal ağ siteleri, “gören insanın” inşa sürecindeki en önemli aktör olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2013: 112).

Sanal ağlarda yeni bir denetim ortamının oluştuğu düşüncesi Foucault'nun gözetimle ilgili görüşlerinin temelini oluşturan ‘panoptikon’ isimli yaklaşımına dayanmaktadır. Foucault, panoptikonu görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makine olarak tanımlar. Çevre halkada tamamen görünür bir durumda iken, görmek asla mümkün olmamaktadır; merkezi kulede görünmez durumda iken, her şey görülmektedir. Foucault insanların kamusal alanlarda bir gözetim altında olduklarını belirtir (Foucault, 1992: 253; Yılmaz, 2012: 252-253).

Foucault'nun panoptikonun merkezinde, kulede saklanan denetçiler ve bunların denetlediği diğer insanlar bulunmaktadır. Bu modelde denetlenenlerin eksiksiz ve sürekli görünür olması ile denetleyenlerin sürekli görünmezliğinin bileşimi vardır. Denetlenen insanlar denetleyenlerin onları izleyip izlemediklerini bilmediklerinden sürekli bir gözetim olduğunu düşünerek hareket ederler. Denetleyenler herhangi bir görüş engeline takılmazlar. Buna karşın denetlenenler için daha belirsizlikle dolu bir ortamda bulunmak söz konusudur. Yapay bir mekân olan panoptikonda amaç, mekânın şeffaflığını manipüle etmektir. Çünkü mekan bir güç ilişkisi temelinde tasarlanmış ve amaca uygun olarak düzenlenmiştir (Bauman, 2010: 39-40).

Foucault, panoptikonu açıklarken, insanların gözetlendiklerini hissettiklerinde davranışlarını sınırlandıran bir iç kontrol sisteminin varlığından söz eder. Buna göre, insanlar gözetim altında olduklarında sürekli olarak birileri tarafından denetlendiği düşüncesiyle daima bir güvensizlik hissederler. Bunun sonucunda ise itaat duygusu oluşmaktadır. Teknolojideki hızlı gelişim ile sürekli gözetlendiğimiz, takip edildiğimiz ya da her türlü bilgi ve paylaşımımızın kaydedildiği düşüncesi günümüzün bir gerçeğidir. Mahremiyetini ortadan kaldıran bir güce sahip teknoloji karşısında birey savunmasız ve edilgen bırakılmaktadır. Bir anlamda Foucault'nun panoptikon kavramı toplumsallaşmıştır (Kaplan & Ertürk, 2012: 7-8).

Bilgi teknolojileri toplumsal ve bireysel gözetimi daha güçlü kılarken, diğer taraftan bir özgürleştirme etkisi yarattığı iddia edilmektedir. İnsanların kendi rızalarıyla görünür

hale geldikleri teknolojik ortamlar, mahrem alanları ve özgürlük alanlarını işgal eder duruma gelmiştir. İnsanların gözetime karşı duyarlılıklarında aşınma meydana gelmiştir. Gözetim meşruiyet kazanmış ve toplum tarafından benimsenerek gündelik hayata girmiştir (İsmayılov & Sunal, 2012: 25).

Sosyal medyada mahremiyetin dönüşümü ve süperpanoptikon

Günümüz toplumlarının kontrol edilebilir duruma gelmelerinde bilgi teknolojilerinin etkisine vurgu yapılmaktadır. Nitekim Poster, süperpanoptikon olarak isimlendirdiği yeni ve elektronik bir gözetim sisteminden bahseder. Bu sistemde gardiyanlar, duvarlar ve kuleler yerine elektronik yapı bulunmaktadır. Ancak Poster teknolojik değişimi sürecin sadece bir parçası olarak görür ve insanların gözetime katılımlarının bir disiplin altında gerçekleştiğini dile getirir. İnsanların elektronik ortamlardaki tüm hizmetlerden sürekli kullanımı sağlanarak onlardan elde edilen bilgiler veri tabanlarına eklenmektedir (Poster, 1990: 93). Örneğin kullanıcılar, internet üzerinden verdikleri bir siparişe ya da paylaştıkları bir konum bilgisi ile bizzat veri tabanına katkıda bulunurlar.

Poster gelinen noktada, bedenlerimizin veri tabanlarına çekildiğini ve adeta bir veri havuzu olarak değerlendirildiğini savunur. İnsanların veri tabanlarından kaçınabilmesinin mümkün olmadığını söyler. Sanal ortamlarda yaptığımız işlemlerle git gide büyüyen veriler “süperpanoptikon” ile tamamlanır. Poster’e göre süperpanoptikonu panoptikondan ayıran fark ise, veri tabanına bilgilerini aktaran ve gözetim altında olan kullanıcıların bunu gönüllü yapmasıdır (Bauman, 2010: 55). Süperpanoptikon gelişmiş teknolojiye bağlı, belli bir disiplin içerisinde, rahatsız edici bazı özellikleri ile yeni bir dili ifade eder. Elektronik bilgi toplama yöntemi ile oluşturulan veri tabanı dijital bir temele dayanır. Veri tabanı söylemi süperpanoptikon bilgi modunda toplumu kontrol etmenin bir yolu olarak karşımıza çıkar. Ancak insanlar veri tabanlarını, mahremiyetlerine yönelik bir ihlal olarak değil, gerekli gördüklerine inandıkları ek bir benlik olarak değerlendirmektedir (Poster, 1990: 94-98).

Süperpanoptikon’un tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme olmak üzere üç aşaması bulunmaktadır. İnsanların kimlik bilgilerinin alınması tanımlama aşamasını oluşturur. Örneğin, kullanıcıların internet üzerinde paylaştıkları bilgiler, doldurdukları formlar tanımlama aşaması ile ilgilidir. Bir sonraki aşama olan sınıflandırmada, benzer özelliklere sahip kullanıcılar diğerleri ile beraber gruplandırılır. Sınıflandırma işlemi sanal ortamlarda verilen bilgiler ve kullanıcıların tercihleri belirleyici olmaktadır. Çevrimiçi bir mağazadan aldığınız kıyafetle ilgili tercihleriniz ya da bir elektronik ürün alırken seçtiğiniz özellikler sınıflandırma için kaynak oluşturur. Tanımlama aşaması kullanıcıların kim olduklarına, sınıflama aşaması ise ne tür kişiler olduklarına dair bilgi verir. Son olarak değerlendirme aşaması insanların ana yönelimde olup olmadıklarının tespit edilmesidir. Bu aşamadan sonra elde edilen bilgiler kişiye özel tekliflerin oluşturulmasına olanak sağlar (Öztürk, 2013: 140).

Baumann *Küreselleşme* kitabında, çağdaş veritabanlarını panoptikon ile benzeştirmeyi doğru bulmaz. Ona göre panoptikonda esas amaç disiplin altında mahkûmların davranışlarının aynı şekilde olmasını sağlamaktır. Buna karşılık veri tabanı böyle bir amaçla hareket etmez. Veritabanı kullanıcılarından seçimlerde bulunarak kendisi ile ilgili bilgileri sisteme aktarmasını bekler. Bu davranışı gösterenler sisteme girmeyi hak ederken diğerleri sistem dışına itilir. Panoptikon insanların koruma altındaki mekândan çıkışını engellerken, veri tabanları beklenen davranışı göstermeyenlerin içeri girmesini engeller. Veri tabanı kullanıcıların sisteme bilgi aktarması ile onlara bir

özgürlük vadeder. Sunulan bilginin miktarı kullanıcıların hareket alanını belirler. Veri tabanı burada bilgi akışı sağlayan kullanıcıları için sürekli bir kolaylık ve konfor sağlar. Bu açıdan veritabanı insanların hareket etmesine olanak sağlayan bir araç olarak sunulur (Bauman, 2010: 55-56).

Süperpanoptikonun özgürlük olarak sunduğu bu hareket alanı, azınlığın çoğunluğu izlemesine olanak sağladığı gibi çoğunluğun da diğer çoğunluğu izleyebilmesini mümkün kılar. Örneğin internet üzerinden yapılan bir alışverişte azınlığı ifade eden hizmet sağlayıcı, alışveriş yapan kullanıcının bilgilerini kullanarak onu sınıflandırıp değerlendirebilir. Öte yandan kullanıcılar internet siteleri ya da sosyal medya aracılığıyla çoğunluk olarak değerlendirilen diğer insanların tercihleri, yorumları ve paylaşımlarını izleme şansına sahiptir. Burada kullanıcılar karşılıklı paylaşımlarda bulunarak birbirlerine karşı görünür olurlar. Mobil teknolojiler sayesinde insanlar yedikleri yemekleri, okudukları kitapları, aile içi fotoğraflarını vb. paylaşarak başkaları tarafından görülmek isterler (Öztürk, 2013: 140).

Sosyal medya ortamlarındaki paylaşımlar insanların birbirleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. İnsanların tercihleri, yönelimleri hakkında detaylı bilgi edinebilmede bu ortamlar günümüzde oldukça önem kazanmıştır. Sanal ortamlarda gerçek bilginin arayışına zemin hazırlayan sosyal medya, gerçek yaşamdan daha etkili sonuçlar veren bir ortam olarak günümüzün bir gerçeğidir.

Sonuç

Geleneksel medyadan farklı olarak insanlara yeni bir iletişim imkânı sunan sosyal ağ siteleri, internet teknolojisinin geldiği noktayı ifade etmektedir. Sosyal medya olarak adlandırılan ve kullanıcı tabanlı bir yapıya sahip olan bu sanal ortam, akıllı telefonlar ve mobil uygulamalar aracılığı ile insanlar arasındaki zaman ve mekân sınırını ortadan kaldırmayı kolaylaştırmış ve etkileşimi çok ileri bir noktaya taşımıştır. İnsanlar arasındaki bu etkileşim, yaşam alanları ile ilgili mahrem ya da özel alanlarına ait bilgileri de paylaşımları anlamına gelmektedir.

İnternet teknolojilerinin günümüzde geldiği nokta itibari ile sosyal medya ortamlarında paylaşılan ve sürekli artan kişisel bilgiler, gözlemciler için görünmeden ya da tanınmadan izlenebilir bir potansiyel olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların günden güne daha fazla zaman ayırdıkları ve kendilerine yeni bir dünya kurdukları bu sanal ortamlar beraberinde bazı riskleri de getirmektedir.

Sosyal ağ sitelerinde yaşanan risklerin başında bilgi güvenliği ve gözetlenme korkusu gelmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan mahremiyet, gözetimden kaçınmayı ifade etmektedir. Bu durum ise gözetim ve mahremiyet arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak sosyal medya platformlarının amacı görünür olmaktır. Bu nedenle doğası gereği görünürlüğü sağlar. Dolayısıyla gözetimin bir mahremiyet ihlali olduğu iddia edilebilir. Ancak insanların birbirlerine karşı görünür olmayı gönüllü olarak gerçekleştirmesi mahremiyet algısındaki dönüşümle açıklanabilir.

Kişisel bilgilerin yasal güvenceye kavuşturulması haklı bir talep olmakla birlikte, günümüzde kişisel bilgilerin sanal ortama taşınması bizzat kişinin kendisi tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla sanal ortama aktarılan bu veriler o andan itibaren genele ait olmaktadır (Yıldız, 2012: 531). Sosyal medya platformlarının veya mobil uygulamaların gizlilik koşulları ile ilgili kullanıcıların endişeleri var gibi gözükse de paylaşım konusunda herhangi bir hassasiyet gösterdiklerini söylemek güçtür.

Kamusal alan ile özel alan arasında her geçen gün daha da belirsizleşmeye başlayan sınırlar sosyal medya ortamlarında insanların mahremiyet algısında bir dönüşümü göstermektedir. İnternet teknolojisine temkinli yaklaşımın olduğu dönemlerin ardından insanlar sanal ortamlarda yeni bir kimlik inşası ile başladıkları sosyal medya yolculuğunda mahremiyet alanlarını kamusal alana taşımaya başlamışlardır. Sosyal medyada arkadaş gruplarının paylaşım yapması kişiyi de bu noktada daha rahat davranmaya sevk edebilmektedir. İnsanlar gün içerisindeki tüm faaliyetlerini, evde, işlerinde veya tanıdıkları ile sosyal ortamlarda ne yedikleri, neler konuştukları ile ilgili paylaşımlarında diğer insanlarla adeta yarış içerisindedirler. Diğer taraftan alışveriş ihtiyaçlarını sanal ortamlardan gerçekleştirerek kendi tercihleri hakkında en doğru bilgileri de sisteme aktarmış olmaktadır. Gelinek nokta, gözetilen bir toplumu ifade eden panoptik modelden gözetimin gönüllülerini ifade eden süperpanoptik bir modele geçiş olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Acquisti, Alessandro vd. (2015) Privacy and Human Behavior in the Age of Information, *Science*, 347(6221), 509-514.
- Akça, Gürsoy. & Başer, Doğa (2011) “Karanlığın Yok Oluşu” Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerindeki Etkileri, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 19-42.
- Akyüz, Recep (2009) Sosyal Ağlarda Emniyet Verilerinin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Sakarya.
- Altman, I. (1977) Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific?, *Journal of Social Issues*, Volume 33, Number 3, 66-84.
- Bauman, Z. (2010) *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, 3.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkup, Sezin Baysal (2015) Sosyal Ağlarda Bireysel Mahremiyet Paylaşımı: X ve Y Kuşakları Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Boyd, Danah M. (2008) Taken Out of Context - American Teen Sociality in Networked Publics, *Unpublished Doktoral Thesis, University of California*, Berkeley.
- Boyd, Danah . & Ellison, Nicole B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 13, Issue 1, 1, October, 210–230.
- Foucault, Michel (1992) *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gülener, Serdar (2012) Dijital Hafızadan Silinmeyi İstemek: Temel Bir İnsan Hakkı Olarak “Unutulma Hakkı”, *TBB Dergisi*, (102), 219-240.
- Habermas, Jürgen (1974) The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, Autumn, No. 3, 49-55.
- İsmayılov, Ebru K. & Sunal, Gözde (2012) Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği, *Akdeniz İletişim Dergisi*, Sayı:18, 21-41.
- Kaplan, Kenan & Ertürk, Elif (2012) Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 2(4), 7-12.

- King, Lyall (2001) Information, Society and the Panopticon, *The Western Journal of Graduate Research*, 10(1), 40-50.
- Korkmaz, İlhan, (2013) Facebook ve Mahremiyet: Görmek ve Gözetle(n)mek, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 107-122.
- Niedzviecki, Hal (2010) *Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Gözetlemeyi Niçin Bu Kadar Sevdik?*, Çev. Gökçe Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Onat, Nazım (2013) *Kamusal Alan ve Sınırları : Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları*, İstanbul: Durak İstanbul Yayınları.
- Öztürk, Serdar (2013) Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 132-151.
- Poster, Mark (1990) *The Mode of Information - Poststructuralism and Social Context*, Polity Press.
- Sennett, Richard (1996) *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak & Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Stalder, Felix (2002) Privacy is not the Antidote to Surveillance, *Surveillance & Society* 1(1): 120-124.
- Türk Dil Kurumu (2010) *Türkçe Sözlük*, Haz. Şükrü Haluk Akalın vd., 11.Baskı, Ankara.
- Uyanık, Faik (2013) Sosyal Medya: Kurgusallık ve Mahremiyet, *Yeni Medya Çalışmaları: Kuram, Yöntem, Uygulama ve Siyasa I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*, Ed. Burak Özçetin vd., ss. 367-382, Kocaeli: Alternatif Bilişim Derneği.
- Vural, Z. Beril Akıncı & Bat, Mikail (2010) Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Woodall, Gina & Colby, Charles (2011). The Results are in: Social Media Techniques vs. Focus Groups for Qualitative Research, *MRA's Alert! Magazine*, March, 23-27.
- Yıldırım, Ebru Y. (2015) Sosyal Ağlarda Güvenlik Farkındalığının Arttırılması, 8. *Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı Bildiriler Kitabı*, 45-50, Ankara: Bilgi Güvenliği Derneği.
- Yıldız, Asiye K. (2012) Sosyal Paylaşım Sitelerinin Dijital Yerlilerin Bilgi Edinme ve Mahremiyet Anlayışına Etkisi, *Bilgi Dünyası*, 13(2), 529-542.
- Yılmaz, Adem (2012) Sosyal Medya Kullanımında Güncel Tartışmalar: Üniversite Öğrencileri Örneğinde Mahremiyet - Kamusal Alan İlişkisi, *Global Media Journal Turkish Edition*, 3(5), 246-264.
- Yüksel, Mehmet (2003). Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 181-213.